

І. О. Черних, ДЗ „Луганський державний медичний університет”

УРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТВОРЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ПІД ЧАС РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Черних І. О.

Урахування особливостей створення мовленнєвих висловлювань під час розвитку мовленнєвих умінь і навичок майбутніх лікарів

У статті розглянуто з точки зору психолінгвістики основні етапи створення мовленнєвих висловлювань. На основі визначених етапів виділено етапи створення мовленнєвих висловлювань у професійних ситуаціях спілкування лікарів. Доведено, що розуміння суті виділених етапів побудови мовленнєвих висловлювань медиків дає можливість створити ефективну методику розвитку мовленнєвих умінь і навичок майбутніх лікарів. Обґрунтовано доцільність використання на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) завдань, що передбачають моделювання професійних ситуацій спілкування, розвивають уміння визначати зміст, план, композицію майбутнього висловлювання, поповнюють словниковий запас, навчають користуватися порядком слів у реченні, коректувати усне й писемне мовлення.

Ключові слова: професійне мовлення, майбутні лікарі, мовленнєві вміння та навички, створення мовленнєвого висловлювання, етапи створення висловлювання.

Черных И. А.

Учёт особенностей порождения речевых высказываний во время развития речевых умений и навыков будущих врачей

В статье рассмотрены с точки зрения психолингвистики основные этапы порождения речевых высказываний. На основе описанных этапов выделены этапы порождения речевых высказываний в профессиональных ситуациях общения врачей. Доказано, что понимание сути этапов порождения речевых высказываний медиков даёт возможность создать эффективную методику развития речевых умений и навыков будущих врачей. Обосновано целесообразность использования на занятиях по украинскому языку (профессионального направления) заданий, которые предусматривают моделирование профессиональных ситуаций общения, развитие умений определять содержание, план, композицию будущего высказывания, пополнение словарного запаса, коррекцию устной и письменной речи.

Ключевые слова: професійна реч, будучі лікарі, речеві вміння і навички, породження речевого висказування, етапи породження висказування.

Одним з найважливіших завдань вищої освіти є здійснення розвитку українського професійного мовлення студентів, які зможуть виявляти стійкі фахові знання українською мовою та професіоналізм у ділових ситуаціях спілкування. Не є винятком і професійна підготовка майбутніх лікарів. Професія лікаря вимагає підвищеної уваги до розвитку мовлення майбутнього фахівця, оскільки лікар демонструє свій професіоналізм не тільки знаннями, а й вмінням встановлювати, підтримувати контакт з пацієнтом, переконувати, доводити правильність лікування.

Із психологічної точки зору розвиток мовленнєвих умінь і навичок студентів – майбутніх медиків – вимагає врахування особливостей їхньої мовленнєвої діяльності, зокрема процесу створення мовленнєвого висловлювання. *Метою статті* стало визначення етапів створення висловлювань у професійній діяльності лікарів для розуміння суті процесів оволодіння мовленням та врахування їх під час створення методики розвитку мовленнєвих умінь і навичок у майбутніх медиків.

Створення мовленнєвого висловлювання в психології розглядалось у таких аспектах: оволодіння навичками граматичного структурування мовленнєвого висловлювання та операціями з синтаксичними засобами побудови висловлювань – І. Горєлов, В. Овчинников, Д. Слобін, А. Шахнарович та ін.; програмування та планування мовленнєвого висловлювання – В. Овчинников, Н. Краєвська.

У процесі створення мовлення психолінгвісти надають значну роль виникненню мети, яку вони вважають основою мовленнєвої дії. Мету визначають як усвідомлені мотиви дії, вчинку та окреслюють за схемою: ситуація – потреби – їх усвідомлення – мотиви – визначення мети – мета дії .

М. Львов вважає, що мовленнєва ситуація стимулює висловлювання та породжує мотиви мовленнєвого висловлювання, а також впливає на мовну

структуру [6, с. 61]. У професійному спілкуванні лікаря бувають ситуації різного характеру. Лікар може спілкуватися з пацієнтом, родичами пацієнта, медичним персоналом. Залежно від цього виникають мотиви різного напрямку (за Б. Скіннером): вимога (до виконання певної дії), звертання інформаційного характеру (повідомлення), бажання висловити в розгорнутій мовній формі (сформулювати) будь-яку думку [7]. Тому необхідно ввести до процесу розвитку мовленнєвих умінь і навичок у майбутніх лікарів навчальні мовленнєві ситуації, оскільки розгорнуте орієнтування є необхідною умовою та передумовою породження висловлювання. Такий підхід дає змогу навчити студентів орієнтуватися в типовій мовленнєвій ситуації та визначати такі її компоненти: 1) тематичний зміст висловлювання; 2) цільову настанову висловлювання; 3) стосунки між учасниками спілкування; 4) ставлення того, хто говорить, до змісту висловлювання; 5) підготовленість – спонтанність висловлювання.

У професійній діяльності лікарів мотивом створення мовленнєвого висловлювання може стати потреба визначити деталі захворювання чи стану хворого. Моделювання відповідних ситуацій в аудиторії спонукатиме студентів до активізації різних видів мовленнєвої діяльності.

Етап створення мовленнєвого висловлювання, на якому мовець чітко усвідомлює його мету, тему, головну думку, учені називають *мотиваційним*.

Наступний етап – етап *внутрішнього програмування* – О. Леонт'єв визначає як „процес побудови змістової схеми, на основі якої породжується мовленнєве висловлювання” [5, с. 7]. У ньому розрізняють два компоненти: 1) різнопланове орієнтування в умовах реалізації діяльності; 2) планування, програмування й внутрішню змістову та мовну організацію мовленнєвої діяльності.

Г. Іваницька, Н. Іпполітова, М. Львов вважають, що на цьому етапі „здійснюється основна мисленнева діяльність над змістом майбутнього висловлювання: його обсягом, планом, композицією, добираються факти,

аргументи” [4, с. 66], а також „вибір класу (характеру) мовленнєвої поведінки, формування первісної уяви про жанр та стиль висловлювання” [3, с. 65].

Під час реалізації етапу внутрішнього програмування майбутній лікар має оволодіти вмінням визначати зміст, план, композицію, жанр, стиль майбутнього висловлювання.

Третій етап, який виділяють психолінгвісти в процесі породження мовленнєвого висловлювання, – *семантико-граматичне структурування*. Сутність цього етапу полягає в „мовному оформленні мовлення” [6, с. 70]. Під час цього етапу відбувається виклад спланованого змісту за допомогою мовних засобів, що відбираються з урахуванням усвідомлення ситуації спілкування, теми й головної думки та запасу мовних засобів. Обране за значенням слово знаходить своє місце в синтаксичній структурі й набуває граматичних характеристик виконання ролі, що визначається граматичною формою першого (або ключового) слова.

М. Львов виділяє такі три етапи семантико-граматичного структурування, що діють не поступово, а одночасно: вибір слова, порядок слів у реченні, граматичне маркування [6, с. 70].

Складність вибору слів у тому, що довготривала пам'ять людини містить десятки тисяч слів та їх значень. У процесі створення мовленнєвого висловлювання швидкість вибору потрібного слова дуже велика: за долю секунди треба вибрати в пам'яті з великої кількості слів найбільш точне для вираження думки, задуму. Практика свідчить, що в мовленні студентів, особливо в усному, спостерігається висока повторюваність одних і тих же слів, як правило, стилістично нейтральних та маловиразних, що свідчить про незначний словниковий запас студентів. Типовими є такі недоліки: змішування паронімів, використання слова в невласивому для нього значенні, лексичні повтори. Студенти – майбутні медики – під час відповідей на занятті іноді неточно добирають слова для висловлення власної думки. Готуючись до семінарських занять, вони намагаються завчити матеріал підручника, щоб не

користуватись власним словниковим запасом. Це свідчить про труднощі вибору слів у процесі породження мовленнєвих висловлювань студентами.

М. Львов доходить висновків, які, на наш погляд, доцільно враховувати в процесі розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів: 1) слова, що зберігаються в пам'яті, можуть бути індуковані, активізовані частим використанням; 2) такі слова порівняно легко видобуваються з пам'яті; 3) слова обираються не поодинокі, а в системі побудови речення або навіть кількох речень, цілого компонента тексту; 4) значна кількість слів пов'язана асоціативно, причому ступінь асоціативності неоднаковий; 5) дуже асоційовані пари слів легше за інших включаються в конструкцію мовлення; 6) слова, або їх еталони, зберігаються в системі, що полегшує вибір; 7) механізм вибору слів потребує постійного тренування [6, с. 74]. Це доводить, що робота над доречним, з урахуванням вимог контексту, використанням мовних засобів у мовленні повинна проводитися лише в системі розвитку мовленнєвих умінь і навичок, а не замикатися в собі. Тільки за таких умов проблема вибору слова з низки синонімічних або близьких за функцією наповнюється практичним змістом, стає навчальною проблемною ситуацією, а сам вибір отримує мотивацію в змісті мовлення, а також в умовах та завданнях спілкування.

Порядок слів у реченнях в українській мові відносно вільний. При визначенні порядку слів на етапі внутрішньої підготовки є аспекти, які впливають на нього, – це традиція, зміст (логіка), правила, індивідуальний смак мовної особистості. Найбільш повно й логічно пояснює та визначає порядок слів у реченні теорія його актуального членування, яку розробляли А. Вейль, О. Лаптева, В. Матезіус, Г. Пауль та інші.

Речення в контексті містить початкову частину повідомлення – тему, або дане, і те, що повідомляється про неї, – рему (нове). Послідовність членів може бути різною, відповідно змінюється тема й рема. Порядок слів у реченні може змінювати зміст речення, а також варіанти порядку слів допомагають виражати відтінки змісту й оцінювальну позицію мовця. На жаль, на етапі семантико-граматичного структурування студенти не завжди усвідомлюють і не

використовують у власному мовленні таку можливість. Завдання викладача полягає в тому, щоб навчити студентів за допомогою порядку слів у реченні впливати на зміст сказаного та виражати свою оцінювальну позицію.

Грамматичне маркування – уведення в мовлення, що формується, закінчень для відмінюваних та дієвідмінюваних слів. Як зауважує М. Жинкін, слова не зберігаються в пам'яті в повній формі й кожен раз „синтезуються за певними правилами”. Під час створення висловлювання із слів діють особливі семантичні правила – сполучуваності пари, причому ці правила є свого роду „фільтром, що забезпечує осмисленість висловлювання” [1]. Створення відповідної граматичної конструкції речення здійснюється на основі визначення ролі граматичної форми першого або ключового слова в словосполученні або реченні. Для інших елементів створюваного висловлювання визначається їх місце в загальній синтаксичній схемі, конкретна морфологічна реалізація місця в схемі та граматичні ознаки, усі семантичні та акустико-артикуляційні ознаки.

Ці три аспекти забезпечують мовне вираження змісту на вербальному рівні й вимагають уваги викладача при розвитку мовленнєвих умінь і навичок у студентів.

Етап семантико-граматичного структурування завершується інтелектуальними операціями семантико-синтаксичного „прогнозу” відповідності підготовленого до реалізації мовленнєвого висловлювання його програмі, загальному „контексту” мовлення та ситуації мовленнєвого спілкування [4, с. 264]. Ураховуючи результати проведеного аналізу, зазначимо, що на цьому етапі суб'єктом мовленнєвої діяльності приймається рішення про „запуск” мовленнєвого висловлювання в зовнішньому плані, тобто його озвучування, рішення про внесення „коректив” у зміст або мовне оформлення мовленнєвого висловлювання, або рішення про відміну мовленнєвої дії.

У процесі продукування мовленнєвого висловлювання на визначеному етапі студенти мають навчитися обирати слова із запасу мовних засобів,

визначати порядок слів шляхом визначення теми й реми в реченні та визначати ключові слова, морфологічні й граматичні ознаки елементів речення.

Четвертий етап створення мовленнєвого висловлювання – це *реалізація зовнішнього мовленнєвого висловлювання* – комунікативний перехід до зовнішнього мовлення (акустичного й графічного), „мовлення для інших”. Цей етап передбачає виклад спланованого (на другому етапі) змісту за допомогою мовних засобів, які відбираються (на третьому етапі) з урахуванням обдуманих (на першому етапі) ситуації спілкування, теми й головної думки висловлювання. Здійснення названого етапу відбувається на основі низки взаємопов’язаних операцій, що забезпечують процес фонації, звукоутворення, відтворення послідовності звукосполучень (складів), операцій продукування цілих „семантичних” звукокомплексів (слів), операцій, що забезпечують потрібну ритміко-мелодійну та мелодико-інтонаційну організацію мовлення. Цей процес здійснюється на основі реалізації фонаційної, артикуляційної, ритміко-складової та темпо-ритмічної „автоматизованих” програм зовнішньої реалізації мовлення, в основі яких лежать відповідні навички вимови.

Реалізація зовнішнього мовленнєвого висловлювання передбачає вміння виділяти фонемний склад слів, під час говоріння – правильно вживати інтонацію, паузи, міміку, на письмі – вживати буквений код, орфографію, редагування.

Перевірка результатів мовленнєвої діяльності – важливий етап створення мовленнєвого висловлювання. Він передбачає перевірку того, наскільки отримані результати відповідають меті, головній думці, темі, програмуванню мовленнєвого висловлювання, які передбачались на першому та другому етапах. Г. Іваницька зауважує, що в усному мовленні цей етап збігається в часі з реалізацією зовнішнього мовлення, оскільки контроль за дієвістю висловлювання повинен здійснюватися одночасно з його реалізацією. Під час реалізації мовлення необхідно залежно від реакції слухачів його редагувати, коректувати. При писемному мовленні – удосконалювати написане

відповідно до мети спілкування, адресата мовлення, що обдумувались на першому етапі [2, с. 11].

Мовець має визначити, чи вдалося досягти адекватного розуміння слухачами або читачами сказаного чи написаного, а також що сприяло неадекватному його розумінню при невдалому породженні мовлення. На цьому етапі створення мовленнєвого висловлювання майбутній лікар повинен уміти коректувати і усне, і писемне висловлювання.

Таким чином, на основі розглянутих етапів створення мовленнєвого висловлювання визначимо етапи створення висловлювань у професійній діяльності лікарів:

I – *мотиваційний* – усвідомлення мети, теми, головної думки майбутнього висловлювання;

II – *внутрішнє програмування* – визначення змісту, плану, композиції, жанру, стилю висловлювання;

III – *семантико-граматичне структурування* – вибір слів, визначення порядку слів шляхом розкриття теми й реми в реченні, визначення ключових слів, морфологічних та граматичних ознак;

IV – *реалізація зовнішнього мовленнєвого висловлювання* – виділення фонемного складу слів, при говорінні – правильне вживання інтонації, пауз, міміки; на письмі – вживання буквеного коду, орфографії, редагування;

V – *перевірка результатів мовленнєвої діяльності* – корекція мовленнєвої діяльності.

Розглянуті та окреслені етапи створення мовленнєвого висловлювання в професійній діяльності лікарів дають змогу зрозуміти суть процесів оволодіння мовленням та спрямовують на врахування цих психологічних чинників у процесі розвитку їхніх мовленнєвих умінь і навичок. Таким чином, для ефективного розвитку мовленнєвих умінь і навичок студентів – майбутніх медиків – доцільно застосовувати завдання, що моделюють типові професійні ситуації спілкування; розвивають уміння визначати зміст, план, композицію висловлювання; поповнюють і активізують словниковий запас студентів;

навчають правильно користуватися порядком слів у реченнях та граматичним маркуванням; знати норми орфоєпії та орфографії, а також коректувати усне й писемне мовлення. Крім того, розуміння суті процесів мовлення як діяльності є основою у вирішенні питань про шляхи й закономірності розвитку мовлення студентів медичного ВНЗ і визначення змісту, принципів та методів навчання.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробленні системи вправ і завдань для вдосконалення комплексу вмінь і навичок побудови висловлювань у професійній діяльності лікарів.

Література

1. **Жинкин Н. И.** Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 159 с.
2. **Иваницкая Г. М.** Уроки развития связной речи : пособие для учителя / Г. М. Иваницкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Рад. шк., 1990. – 224 с.
3. **Ипполитова Н. А.** Русский язык и культура речи : учебник / Н. А. Ипполитова, О. Ю. Князева, М. Р. Савова ; под ред. Н. А. Ипполитовой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 440 с.
4. **Ковшиков В. А.** Психолингвистика. Теория речевой деятельности : учеб. пособие для студентов пед. вузов / В. А. Ковшиков, В. П. Глухов. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 318 с.
5. **Леонтьев А. А.** Внутренняя речь и процессы грамматического порождения высказывания // Вопросы порождения речи и обучения языку. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – С. 6 – 16.
6. **Львов М. Р.** Основы теории речи : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / М. Р. Львов. – М. : Издат. центр „Академия”, 2000. – 248 с.
7. **Skinner B. F.** Verbal Behavior / B. F. Skinner. – New York, 1971.

Chernyh I. O.

Taking into account peculiarities of generation of speech utterances during the development of speech skills of future doctors

The medical profession requires more attention to the development of speech future specialist, as the doctor shows his professionalism not only knowledge but also skills to install, maintain contact with the patient, to persuade, to prove the correctness of treatment. In the article from the point of view of psycholinguistics basic steps of generating speech utterances. Having described the stages Stages (motivational, internal programming, semantic and grammatical structure, implement an utterance, check the results of the speech), the generation of speech utterances in professional communication situations doctors. It is proved that the understanding of the stages of generating speech utterances gives physicians the opportunity to create an effective method of developing speech skills of future physicians. Justified the feasibility of using the classroom for Ukrainian language (professional orientation) tasks, which include simulation of professional communication situations, the development of skills to define the content, layout, composition of the future saying, vocabulary, correct speech and writing, the improvement of knowledge of the rules a pronunciation and spelling. Argued that an understanding of the processes of speech as the basis in deciding on the ways and patterns of language development of students of medical university and the determination of the content, principles and methods. The prospects of further studies are anticipated in the development of exercises and activities to improve the complex skills of generating statements in the medical profession.

Key words: professional speech, future doctors, speech skills and skills, making verbal statements, the stages of the generation of statements.

Відомості про автора

Черних Ірина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та гуманітарних наук ДЗ „Луганський державний медичний університет”. Наукові інтереси – мовленнєвий розвиток майбутніх лікарів.

Стаття надійшла до редакції 30.11.12

Прийнято до друку 26.04.13